

Висновки Верховного Суду України, викладені у постановах, ухвалених за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстав, передбачених пунктами 1, 2 ч. 1 ст. 111¹⁶ ГПК України, за I півріччя 2015 р.

Спори про право власності та інші речові права

У зв'язку із законодавчою невизначеністю правонаступників майна загальносоюзних громадських організацій колишнього Союзу РСР і з метою його збереження в інтересах громадян України Верховна Рада України Постановою від 4 лютого 1994 р. № 3943-ХІІ «Про майно загальносоюзних громадських організацій колишнього Союзу РСР» установила, що тимчасово, до законодавчого визначення суб'єктів права власності майна загальносоюзних громадських організацій колишнього

Союзу РСР, розташованого на території України, зазначене майно є загальнодержавною власністю.

Оскільки спірне майно розташоване на території України й перебувало у віданні профспілок України, таке майно не могло бути відчужено без згоди його власника — держави в особі Фонду державного майна України (*постанови Верховного Суду України від 29 квітня 2015 р. у справі № 3-56гс15; від 4 лютого 2015 р. у справах № 3-189гс14, 3-190гс14*).

Спори щодо забезпечення виконання зобов'язань

Спори, що виникають із договорів іпотеки

У разі скасування незаконного судового рішення про визнання іпотеки недійсною, на підставі якого із Державного реєстру іпотек виключено запис про обтяження, дія іпотеки підлягає відновленню з моменту вчинення первинного запису в Державному реєстрі іпотек, виключеного на підставі незаконного рішення суду, оскільки відпала підстава виключення цього запису.

Це означає, що іпотека є дійсною з моменту внесення первинного запису про неї до Державного реєстру іпотек.

Такий висновок узгоджується і з положенням ст. 204 ЦК України, яка встановлює презумпцію правомірності правочину. Ця презумпція означає, що вчинений правочин вважається правомірним, тобто таким, що породжує, змінює або припиняє цивільні права та обов'язки, доки ця презумпція не буде спростована, зокрема на підставі рішення суду, яке набрало законної сили (*постанова Верховного Суду України від 24 червня 2015 р. у справі № 3-231гс15*).

Спори, що виникають із договорів поруки

У разі, якщо строк виконання основного зобов'язання не встановлений або встановлений моментом пред'явлення вимоги, порука припиняється, якщо кредитор не пред'явить позову до поручителя протягом одного року від дня укладення договору поруки відповідно до ч. 4 ст. 559 ЦК України.

Згідно з ч. 1 ст. 251 ЦК України строком є певний період у часі, зі спливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення.

Строк визначається роками, місяцями, тижнями, днями або годинами (ч. 1 ст. 252 ЦК України).

Разом з тим із настанням певної події, яка має юридичне значення, законодавець

пов'язує термін, що визначається календарною датою або вказівкою на подію, яка має неминуче настати (ч. 2 ст. 251 та ч. 2

ст. 252 ЦК України) (*постанова Верховного Суду України від 24 червня 2015 р. у справі № 3-42гс15*).

Застосування позовної давності

1. Відповідно до ст. 257 ЦК України загальна позовна давність встановлюється тривалістю у три роки. Згідно з ч. 1 ст. 261 ЦК України перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила.

Отже, Вищий господарський суд України дійшов обґрунтованого висновку, що згідно з ч. 4 ст. 267 ЦК України вплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови у позові (*постанова Верховного Суду України від 20 травня 2015 р. у справі № 3-158гс14*).

2. Відповідно до ст. 27 Закону України від 7 березня 1996 р. № 85/96-ВР «Про страхування» (далі — Закон № 85/96-ВР) і ст. 993 ЦК України до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, у межах фактичних затрат переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за заподіяний збиток.

Частиною 6 ст. 261 ЦК України передбачено, що за регресними зобов'язаннями перебіг позовної давності починається від дня виконання основного зобов'язання.

За таких обставин висновок суду касаційної інстанції, що за регресними зобов'язаннями перебіг строку позовної давності починається від дня виконання основного зобов'язання, а саме з дня виплати страхового відшкодування, є обґрунтованим і законним (*постанова Верховного Суду України від 25 лютого 2015 р. у справі № 3-9гс15*).

3. Відповідно до ст. 267 ЦК України вплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови у позові.

Порядок відліку позовної давності наведено у ст. 261 ЦК України, зокрема відповідно до ч. 1 цієї статті перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила.

Аналогічні за змістом норми матеріального права містилися і в ЦК УРСР (розд. 1 гл. 5), за винятком положення про застосування позовної давності лише за заявою однієї зі сторін.

Разом із тим частинами 1, 2, 4 ст. 29 ГПК України встановлено, що прокурор бере участь у розгляді справ за його позовами, а також може вступити за своєю ініціативою у справу, порушену за позовом інших осіб, на будь-якій стадії її розгляду для представництва інтересів громадянина або держави. У разі прийняття господарським судом позовної заяви, поданої прокурором в інтересах держави в особі органу, уповноваженого здійснювати функції держави у спірних правовідносинах, зазначений орган набуває статусу позивача. Прокурор, який бере участь у справі, несе обов'язки і користується правами сторони, крім права на укладення мирової угоди.

Аналіз зазначених норм дає підстави для висновку, що прокурор здійснює представництво органу, в інтересах якого він звертається до суду, на підставі закону (процесуальне представництво), а тому положення закону про початок перебігу позовної давності поширюється і на звернення прокурора до суду із заявою про захист державних інтересів, у цьому випадку в особі Фонду державного майна України, але не наділяє прокурора повноваженнями ставити питання про поновлення строку позовної давності за відсутності такого клопотання з боку самої особи, в інтересах якої прокурор звертається до суду, в цьому випадку Фонду державного майна України (*постанова Верховного Суду України від 25 березня 2015 р. у справі № 3-21гс15*).

4. Норми щодо початку перебігу позовної давності, встановлені ст. 76 ЦК УРСР для сторін, особи, права або інтереси якої порушено, поширювалися і на звернення прокурора до суду із заявою про захист прав цієї особи.

Оскільки вимоги прокурора є похідними від вимог органу державної влади, права та інтереси якого він захищає, то і перебіг строку позовної давності розпочинається з моменту, коли про порушення прав та інтересів держави дізнався саме відповідний орган державної влади, а не прокурор (*постанова Верховного Суду України від 13 травня 2015 р. у справі № 3-126гс15*).

5. Юридична особа, яка отримала завдання щодо зберігання матеріальних цінностей мобілізаційного резерву, зобов'язана зберігати

ти ці матеріальні цінності до моменту зняття з неї в установленому порядку мобілізаційного завдання, а отже, несе повну матеріальну відповідальність за зобов'язаннями перед органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного матеріального резерву.

Таким чином, позовна давність не поширюється на вимогу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного матеріального резерву, стосовно виконання відповідних зобов'язань (*постанова Верховного Суду України від 22 квітня 2015 р. у справі № 3-52гс15*).

6. Права учасників господарського товариства відповідно до ст. 10 Закону України від 19 вересня 1991 р. № 1576-XII «Про господарські товариства» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин; далі — Закон № 1576-XII) є складними, до них належать як майнові (право на частку прибутку, право на виплату вартості майна при виході з товариства тощо), так і немайнові права (право брати участь в управлінні справами та розподілі прибутку, право виходу із товариства тощо), визначені законом та установчими документами.

Право участі у товаристві може передаватися винятково разом з іншими складовими прав учасника товариства – майновими правами, тому права учасника господарського товариства, які впливають із права його участі в цьому товаристві, не є особистими немайновими правами, на які згідно зі ст. 83 ЦК УРСР не поширюється позовна давність.

Отже, до позовів про визнання недійсними рішень загальних зборів учасників товариства щодо виключення із членів такого товариства застосовуються правила про позовну давність (*постанова Верховного Суду України від 4 лютого 2015 р. у справі № 3-216гс14*).

7. На час виникнення спірних правовідносин до наслідків нікчемного правочину застосовував-

ся спеціальний строк позовної давності — десять років (ч. 4 ст. 258 ЦК України).

15 січня 2012 р. набрав чинності Закон України від 20 грудня 2011 р. № 4176-VI «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення порядку здійснення судочинства», яким зазначену норму ЦК України виключено. При цьому ч. 5 Прикінцевих та перехідних положень зазначеного Закону встановлено, що протягом трьох років з дня набрання ним чинності особа має право звернутися до суду з позовом про застосування наслідків нікчемного правочину за умови, якщо строк їх пред'явлення, встановлений положеннями ЦК України, що діяли до набрання чинності цим Законом, не спливав на момент набрання ним чинності.

Враховуючи, що судовим рішенням, яке набрало законної сили 6 грудня 2010 р., встановлено нікчемність договору купівлі-продажу акцій як такого, що порушує публічний порядок та спрямований на незаконне заволодіння майном територіальної громади, суди безпідставно не застосували до спірних правовідносин положення ч. 5 Прикінцевих та перехідних положень зазначеного Закону і дійшли помилкового висновку про відмову в застосуванні наслідків нікчемного правочину з підстав пропущення позовної давності.

При цьому основною позовною вимогою було повернення коштів, сплачених за нікчемним правочином, а додатковою — стягнення збитків, спричинених таким неповерненням.

Згідно зі ст. 266 ЦК України зі спливом позовної давності до основної вимоги вважається, що позовна давність спливла і до додаткової вимоги (стягнення неустойки, накладення стягнення на заставлене майно тощо).

Всупереч указаній нормі матеріального права суд відмовив у стягненні збитків через недоведеність такої позовної вимоги (*постанова Верховного Суду України від 24 червня 2015 р. у справі № 3-318гс15*).

Спори про укладення, зміну, розірвання договорів

Згідно з п. 7 Прикінцевих положень Закону України від 17 лютого 2011 р. № 3038-VI «Про регулювання містобудівної діяльності» якщо договором про пайову участь, який укладений до набрання чинності цим Законом, передбачена сплата пайової участі замовником будівництва (повністю або частково) в обсягах інших, ніж визначено цим Законом, такий договір підлягає приведенню у відповідність із цим Законом.

Будь-які рішення органів місцевого самоврядування про надання замовником будівництва будь-яких послуг, передачу активів у будь-якій формі (матеріальній чи нематеріальній), передачу частини (відсоткової частки) площ прийнятих в експлуатацію об'єктів містобудування, крім пайової участі відповідно до цього Закону, прийняті до набрання чинності цим Законом, підлягають приведенню у відповідність із цим Законом.

Зазначена норма не містить застереження про те, що її дія поширюється лише на договори, строк виконання зобов'язання за

якими не настав (*постанова Верховного Суду України від 20 травня 2015 р. у справі № 3-122гс15*).

Спори щодо визнання правочинів недійсними

1. Реалізація нерухомого майна за ціною, визначеною з порушенням вимог, установлених законом, свідчить про невідповідність проведення прилюдних торгів, які за своєю суттю є багатостороннім правочином, положенням ст. 203 ЦК України (додержання яких становить необхідну умову чинності правочину), що з урахуванням вимог ч. 1 ст. 215 ЦК України є підставою для визнання цих торгів недійсними (*постанова Верховного Суду України від 25 лютого 2015 р. у справі № 3-8гс15*).

2. Права особи, яка вважає себе власником майна, не підлягають захисту шляхом задоволення позову до добросовісного набувача із застосуванням правового механізму, передбаченого статтями 215, 216 ЦК України. Такий захист можливий лише шляхом задоволення виндикаційного позову, якщо для цього є підстави, передбачені ст. 388 ЦК України, які дають право витребувати майно у добросовісного набувача.

Оскільки заявник неправильно обрав спосіб захисту свого права стосовно відповідача — товариства, суд касаційної інстанції, залишаючи без змін рішення судів попередніх інстанцій, дійшов передчасного висновку в частині визнання недійсним правочину щодо відчуження нерухомого майна на користь товариства у порядку, передбаченому ст. 215 ЦК України (*постанова Верховного Суду України від 29 квітня 2015 р. у справі № 3-62гс15*).

3. За змістом ст. 217 ЦК України недійсність окремої частини правочину не має наслідком недійсності інших його частин і правочину в цілому, якщо можна припустити, що правочин був би вчинений і без включення до нього недійсної частини.

За таких обставин Вищий господарський суд України дійшов передчасного висновку про нікчемність Рамкового договору в цілому у зв'язку з недійсністю окремої його частини та невідповідністю вимогам чинного законодавства (*постанова Верховного Суду України від 13 травня 2015 р. у справі № 3-127гс15*).

4. Об'єднання виконавчих проваджень у зведене виконавче провадження із включенням до нього виконавчих документів про стягнення боргів, на які поширюється дія мораторію, призвело до недотримання заборони на примусову

реалізацію майна державного підприємства, а внаслідок порушення судами вимог статей 32, 43 ГПК України — до неможливості виокремлення у реалізованому майні частини, що стосується задоволення вимог, на які не поширюється дія мораторію.

Отже, реалізація майна з прилюдних торгів відбулася із порушенням встановленого мораторію, а тому укладені за результатами торгів угоди не відповідають вимогам закону. Зважаючи на викладене, висновок судів про те, що торги відбулися згідно зі встановленими правилами, слід визнати передчасним, оскільки суди не перевірили правильності оцінки майна та інших обставин дотримання встановленого порядку проведення торгів. Також суди не взяли до уваги, що дії державного виконавця стосовно визначення складу майна, яке підлягає реалізації з прилюдних торгів, та щодо його оцінки безпосередньо формують суттєві умови угод купівлі-продажу, тому можливість окремого їх оскарження у порядку ст. 121² ГПК України не усуває тієї обставини, що незаконні дії державного виконавця можуть бути одночасно і підставою недійсності укладеного на прилюдних торгах правочину у зв'язку із недодержанням у момент його вчинення вимог закону.

Оскільки відчуження майна з прилюдних торгів належить до угод із купівлі-продажу, відповідно до частин 1—3, 6 ст. 203 ЦК України і ч. 1 ст. 205 ЦК України така угода може визнаватися недійсною у судовому порядку з підстав недодержання в момент її вчинення встановлених законом вимог.

Згідно з приписами ст. 215 ЦК України підставою недійсності правочину є недодержання в момент його вчинення стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами 1—3, 5 та 6 ст. 203 цього Кодексу (*постанова Верховного Суду України від 24 червня 2015 р. у справі № 3-262гс15*).

5. Аналіз положень Закону України від 4 липня 1996 р. № 273/96-ВР «Про залізничний транспорт» (далі — Закон № 273/96-ВР), Закону України від 10 листопада 1994 р. № 232/94-ВР «Про транспорт» (далі — Закон № 232/94-ВР), ЗК України дає підстави для висновку, що спірна земельна ділянка належить до земель державної власності, а саме, до земель залізничного транспорту, які не можуть передаватися у приватну

власність, тому міська рада не мала законних повноважень щодо розпорядження землями такої категорії.

Відповідно до ч. 1 ст. 215 ЦК України підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами 1—3, 5 та 6 ст. 203 цього Кодексу, зокрема у зв'язку з невідповідністю змісту правочину ЦК України, іншим актам цивільного законодавства.

Таким чином, договір купівлі-продажу земельної ділянки, укладений між виконкомом міськради і підприємцем на підставі незаконного рішення міськради у частині продажу цій особі земельної ділянки, має бути визнано недійсним.

Отже, суди попередніх інстанцій неправильно застосували норми матеріального права, а їх висновок про наявність у міськради повноважень щодо розпорядження спірною земельною

ділянкою і про відсутність підстав для задоволення позову є необґрунтованим (*постанова Верховного Суду України від 24 червня 2015 р. у справі № 3-3052с15*).

6. Установивши, що приміщення для охорони на автостоянці збудовано як об'єкт нерухомості за відсутності дозвільної документації та відповідної згоди міської ради на його розміщення як окремого об'єкта нерухомого майна, оскільки всі рішення та дозволи виконкому міськради стосувалися автомобільної стоянки на 10 автомобілів, суд дійшов обґрунтованого висновку про те, що спірний об'єкт є самочинним будівництвом, його не може бути визнано капітальною спорудою, на яку видається окреме свідоцтво про право власності, а тому недійсними є і правочини щодо відчуження цього об'єкта (*постанова Верховного Суду України від 3 червня 2015 р. у справі № 3-2022с15*).

Спори щодо виконання господарських зобов'язань. Відповідальність за порушення зобов'язань

1. За змістом положень ст. 1166 ЦК України майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. Особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини.

Із указаних норм вбачається, що однією з підстав виникнення зобов'язання є заподіяння шкоди іншій особі. На відміну від зобов'язань, які виникають із правомірних актів, цей вид зобов'язань виникає із неправомірних актів, яким є правопорушення, тобто протиправне, винне заподіяння шкоди деліктоздатною особою. Деліктне (позадовіріне) зобов'язання виникає тоді, коли заподіювач шкоди і потерпілий не перебували між собою у зобов'язальних відносинах або шкода виникла незалежно від зобов'язальних правовідносин між сторонами.

За наявності між сторонами спору зобов'язальних відносин, які випливають із договору, немає підстав для застосування до спірних правовідносин положень ст. 1166 ЦК України.

За змістом статей 224, 225 ГК України учасник господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання або установлені вимоги щодо здійснення господарської діяльності, повинен відшкодувати завдані цим збитки суб'єкту, права або законні інтереси якого порушено.

Під збитками розуміються витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною.

До складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, включаються: вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства; додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною; неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною; матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом.

Аналіз зазначених норм матеріального права дає підстави для висновку, що особа, яка порушила зобов'язання, несе цивільно-правову відповідальність, зокрема у виді відшкодування збитків. Для застосування такої міри відповідальності, як відшкодування збитків, необхідною є наявність всіх чотирьох загальних умов відповідальності, а саме: протиправної поведінки боржника, що полягає у невиконанні або неналежному виконанні

ним зобов'язання; наявності шкоди (збитки — це грошове вираження шкоди); причинного зв'язку між протиправною поведінкою та завданою шкодою; вини боржника.

За відсутності хоча б однієї із названих умов цивільно-правова відповідальність у виді відшкодування майнової шкоди не настає (*постанова Верховного Суду України від 18 березня 2015 р. у справі № 3-18гс15*).

2. Двосторонній характер договору купівлі-продажу зумовлює взаємне виникнення у кожної зі сторін прав та обов'язків. Отже, з укладенням такого договору продавець бере на себе обов'язок передати покупцеві певну річ і водночас набуває права вимагати її оплати, а покупець у свою чергу зобов'язаний здійснити оплату придбаної речі та водночас набуває права вимагати від продавця її передачі.

Закон не передбачає такої підстави для припинення зобов'язання, що лишилося невиконаним, як закінчення строку дії договору. Тобто саме по собі закінчення строку дії двостороннього правочину, виконання якого здійснено тільки однією стороною, не припиняє зобов'язальних правовідносин сторін цього правочину та не звільняє другу сторону такого правочину від відповідальності за невиконання нею свого обов'язку.

Безпідставне повернення відповідачем передоплати за спірним договором є односторонньою відмовою від виконання зобов'язання та прямим порушенням зобов'язального права (ст. 525 ЦК України).

Враховуючи викладене, суд касаційної інстанції дійшов помилкового висновку про припинення невиконаного зобов'язання у зв'язку із закінченням строку дії договору та поверненням передоплати (*постанова Верховного Суду України від 24 червня 2015 р. у справі № 3-192гс15*).

3. За змістом положення ч. 3 ст. 549 ЦК України пенєю є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоечасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

Отже, пеню може бути нараховано лише за кожен новий день прострочення платежу, тому день фактичної поставки товару не включається до періоду часу, за який стягується пеня (*постанова Верховного Суду України від 15 січня 2015 р. у справі № 3-204гс14*).

4. Застосування судом касаційної інстанції положень статей 225, 226 ГК України, якими передбачено склад, розмір, умови і порядок відшкодування збитків, до зобов'язальних відносин щодо оплати послуг, наданих за договором, є по-

милковим, проте не вплинуло на законне визначення розміру боргу і задоволення позову.

Відповідно до статей 626, 629 ЦК України договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, що є обов'язковою для виконання сторонами.

Зміст договору згідно зі ст. 628 ЦК України становлять умови (пункти), визначені на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства.

Таким чином, замовник зобов'язаний був здійснювати передоплату не тільки вартості перевалки вантажу, а й вартості затрат на резервування техніки та інфраструктури порту з дня підписання договору.

Умов договору замовник належним чином не виконав. Передоплату за резервування техніки та інфраструктури порту не здійснював, поставив на перевалку об'єм вантажу, менший від гарантованого, а надані згідно з договором послуги оплатив лише частково (*постанова Верховного Суду України від 28 січня 2015 р. у справі № 3-213гс14*).

5. Для звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання згідно зі ст. 617 ЦК України, ст. 218 ГК України особа, яка порушила зобов'язання, повинна довести: 1) наявність обставин непереборної сили; 2) їх надзвичайний характер; 3) неможливість попередити за даних умов завдання шкоди; 4) причинний зв'язок між цими обставинами і понесеними збитками.

Порушення зобов'язань контрагентами боржника відповідно до ч. 2 ст. 218 ГК України не є обставиною непереборної сили (*постанова Верховного Суду України від 10 червня 2015 р. у справі № 3-216гс15*).

6. За змістом положень ст. 611 ЦК України у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема: припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору; сплата неустойки; відшкодування збитків.

Особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умислу або необережності), якщо інше не встановлено договором або законом. Особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання. Відсутність своєї вини доводить особа, яка порушила зобов'язання (ст. 614 ЦК України).

За змістом статей 224, 225 ГК України учасник господарських відносин, який порушив го-

сподарське зобов'язання або установлені вимоги щодо здійснення господарської діяльності, повинен відшкодувати завдані цим збитки суб'єкту, права або законні інтереси якого порушено.

Під збитками розуміються витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною.

До складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, включаються: вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства; додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною; неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною; матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом.

Аналіз зазначених норм матеріального права дає підстави для висновку, що особа, яка порушила зобов'язання, несе цивільно-правову відповідальність, зокрема у виді відшкодування збитків. Для застосування такої міри відповідальності, як відшкодування збитків, необхідною є наявність всіх чотирьох загальних умов відповідальності, а саме: протиправної поведінки боржника, яка полягає у невиконанні або неналежному виконанні ним зобов'язання; наявності шкоди (збитки — це грошове вираження шкоди); причинного зв'язку між протиправною поведінкою та завданою шкодою; вини боржника.

1) Стягнувши з відповідача суму переоплати, суд не визначив правової природи цих коштів (внаслідок яких саме дій/подій збільшилася сума інвестицій), у чому полягає протиправність поведінки відповідача, які його винні дії призвели до здійснення такої переоплати, не взяв до уваги, що згідно з додатковими угодами до договору було внесено зміни як щодо обсягу інвестицій, так і щодо строків завершення будівництва. Відповідно, суду слід було встановити й причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою відповідача та переоплатою.

2) Суд не врахував змісту додаткових угод до договору про сплату пайових внесків і не з'ясував, у чому полягає протиправна поведінка відповідача та його вина у зарахуванні за згодою позивача

коштів, інвестованих останнім за іншим інвестиційним договором, у рахунок сплати залишку пайового внеску та додаткових пайових внесків у зв'язку зі збільшенням площі об'єкта інвестування. Таким чином, суд не визначив і причинного зв'язку між протиправною поведінкою боржника та збитками, а також у чому саме полягають ці збитки.

3) Суд залишив поза увагою доводи відповідача про неможливість завершення будівництва через встановлення господарським судом заборони вчиняти певні дії; про ступінь готовності об'єктів будівництва на певних етапах і строк завершення будівництва згідно з додатковою угодою до спірного договору, який на час звернення до суду з позовом та укладення між позивачем і райрадою нового інвестиційного договору не настав.

Таким чином, погоджуючись із висновками судів попередніх інстанцій, суд касаційної інстанції не встановив обставин, з якими закон пов'язує кваліфікацію витрат саме як збитків і настання майнової відповідальності у виді відшкодування збитків (*постанова Верховного Суду України від 25 лютого 2015 р. у справі № 3-7гс15*).

7. Відповідно до ч. 6 ст. 232 ГК України нарахування штрафних санкцій за прострочення виконання зобов'язання, якщо інше не встановлено договором або законом, припиняється через шість місяців від дня, коли зобов'язання мало бути виконано.

Отже, законодавець передбачив право сторін визначати у договорі розмір санкцій за прострочення виконання зобов'язання і строки їх нарахування. У разі відсутності таких умов у договорі нарахування штрафних санкцій припиняється через шість місяців від дня, коли зобов'язання мало бути виконано.

Умовами договору на постачання електроенергії сторони визначили строк нарахування штрафних санкцій за прострочення виконання зобов'язання, який відповідає вимогам ч. 6 ст. 232 ГК України.

За таких обставин висновок суду касаційної інстанції про правильність застосування господарськими судами положень ч. 6 ст. 232 ГК України і відсутність підстав для задоволення позову в частині стягнення з відповідача пені за період прострочення зобов'язання зі сплати вартості спожитої електроенергії понад шість місяців від дня, коли відповідне зобов'язання мало бути виконано, є необґрунтованим і помилковим (*постанова Верховного Суду України від 15 квітня 2015 р. у справі № 3-53гс15*).

Відповідальність за правопорушення у сфері господарювання. Адміністративно-господарські санкції

Видобувати підземні води без спеціальних дозволів у обсязі, що не перевищує 300 м куб. на добу, відповідно до ст. 23 Кодексу України про надра суб'єкти господарювання мають право лише для власних господарсько-побутових потреб, а видобуток підземних вод для

здійснення господарської діяльності (використання підземних вод для виробничих потреб) вимагає отримання спеціального дозволу на користування надрами (*постанова Верховного Суду України від 1 січня 2015 р. у справі № 3-32гс15*).

Спори щодо припинення господарських зобов'язань

Відповідно до ст. 601 ЦК України зобов'язання припиняється зарахуванням зустрічних однорідних вимог, строк виконання яких настав, а також вимог, строк виконання яких не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги; зарахування зустрічних вимог може здійснюватися за заявою однієї із сторін.

Згідно з укладеними договорами сторони прямо передбачили взаємозалік грошових вимог,

а Закон України від 8 липня 2010 р. № 2467-VI «Про засади функціонування ринку природного газу» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) не містив прямої заборони стосовно подібних розрахунків, отже, зарахування зустрічних однорідних вимог можливе за наявності умов, установлених ст. 601 ЦК України (*постанова Верховного Суду України від 24 червня 2015 р. у справі № 3-255гс15*).

Спори, що виникають з угод про відступлення права вимоги

1. Відповідно до статей 512, 514 ЦК України кредитор у зобов'язанні може бути замінений іншою особою, у тому числі внаслідок передання ним своїх прав іншій особі за правочином (відступлення права вимоги). При цьому до нового кредитора переходять права первісного кредитора у зобов'язанні в обсязі та на умовах, що існували на момент переходу цих прав, якщо інше не встановлено договором або законом.

Отже, законодавець передбачив право відступлення тільки дійсної вимоги, яка існувала на момент переходу цих прав.

Оскільки на момент переходу права вимоги до позивача зобов'язання відповідача за договором купівлі-продажу було виконано у повному обсязі, висновок суду касаційної інстанції, що угода про заміну кредитора у зобов'язанні не породжувала жодних прав та обов'язків для відповідача перед позивачем, є обґрунтованим і законним (*постанова Верховного Суду України від 1 квітня 2015 р. у справі № 3-30гс15*).

2. З огляду на те, що на момент укладення договору про відступлення права вимоги відповідач виконав свої зобов'язання перед первісним кредитором зі сплати суми основного боргу за договором у повному обсязі, що підтверджується рішенням господарського суду в іншій справі, то угода про заміну кредитора у зобов'язанні не породжувала жодних прав та обов'язків для відповідача, у зв'язку з чим висновок суду каса-

ційної інстанції про відсутність правових підстав для задоволення позову нового кредитора є законним і обґрунтованим (*постанова Верховного Суду України від 17 червня 2015 р. у справі № 3-235гс15*).

3. За загальним правилом, заміна кредитора у зобов'язанні здійснюється без згоди боржника, оскільки не впливає на характер, обсяг і порядок виконання ним своїх обов'язків, не погіршує становища боржника та не зачіпає його інтересів, однак сторони мають право додатково врегулювати порядок заміни кредитора у договорі.

Тобто відсутність згоди боржника на заміну кредитора у зобов'язанні, якщо обов'язковість такої згоди передбачено договором, є підставою для визнання договору про відступлення права вимоги відповідно до ч. 1 ст. 203 ЦК України недійсним, оскільки він суперечить положенням ч. 1 ст. 516 ЦК України (*постанова Верховного Суду України від 15 квітня 2015 р. у справі № 3-43гс15*).

4. Статтею 512 ЦК України визначено підстави заміни кредитора у зобов'язанні, зокрема внаслідок передання ним своїх прав іншій особі за правочином (відступлення права вимоги).

Відступлення права вимоги є договірною передачею вимог первісного кредитора новому кредиторові та відбувається на підставі укладеного між ними правочину, при цьому заміна кредитора саме у зобов'язанні допускається протягом

усього часу існування зобов'язання, якщо це не суперечить договору та не заборонено законом.

За змістом статей 514, 516 ЦК України до нового кредитора переходять права первісного кредитора у зобов'язанні в обсязі та на умовах, що існували на момент переходу цих прав, якщо інше не встановлено договором або законом. Заміна кредитора у зобов'язанні здійснюється без згоди боржника, якщо інше не встановлено договором або законом. Якщо боржник не був письмово повідомлений про заміну кредитора у зобов'язанні, новий кредитор несе ризик настання несприятливих для нього наслідків.

Отже, із зазначених норм матеріального права вбачається, що за загальним правилом заміна кредитора у зобов'язанні здійснюється без згоди боржника, оскільки не впливає на характер, обсяг і порядок виконання ним своїх обов'язків, не погіршує становища боржника та не зачіпає його інтересів, що не позбавляє сторін права додатково врегулювати порядок заміни кредитора у договорі.

Спори, що виникають із договорів купівлі-продажу

Відсутність довіреності за наявності інших первинних документів, що підтверджують здійснення господарської операції з передачі товару, не може заперечувати цю господарську операцію.

За таких обставин Вищий господарський суд України помилково погодився з висновком апе-

ляційного господарського суду про визнання недійсним одностороннього правочину про зарахування зустрічних однорідних вимог у певному обсязі не припиняє зобов'язальних правовідносин банку та його клієнта за депозитним договором у цілому, тому сама по собі заміна кредитора (клієнта) у депозитному зобов'язанні шляхом відступлення права вимоги із зазначенням у договорі обсягу зобов'язання, яке передається, не обмежує цивільних прав учасників спірних правовідносин і не впливає на правомірність цієї.

Крім того, застагодержатель у кредитних правовідносинах не заявив вимог про недійсність договору відступлення права вимог за депозитним договором (цесія), тому висновок суду про порушення умов договору застави при відчуженні права вимоги за депозитним договором є помилковим, оскільки суперечить принципу диспозитивності (*постанова Верховного Суду України від 3 червня 2015 р. у справі № 3-198гс15*).

ляційного господарського суду про те, що лише довіреність на отримання матеріальних цінностей є первинним документом, який підтверджує здійснення господарської операції з відпуску цінностей (*постанова Верховного Суду України від 29 квітня 2015 р. у справі № 3-77гс15*).

Спори, що виникають із договорів постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу

1. Згідно з ч. 1 ст. 15 ЦК України кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання.

Статтею 20 ГК України, зміст якої кореспондується з положеннями ст. 16 ЦК України, визначено способи захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання, зокрема передбачено можливість захисту прав та інтересів у спосіб, встановлений законом або договором.

Враховуючи, що компанія не визнає права товариства на повне списання заборгованості, встановленої судовим рішенням, останнє використало своє право на звернення до суду в спосіб, передбачений Законом України від 12 травня 2011 р. № 3319-VI «Про деякі питання заборгованості за спожитий природний газ та електричну енергію» (у редакції, чинній на момент виникнення спірних правовідносин)

(*постанова Верховного Суду України від 25 березня 2015 р. у справі № 3-16гс15*).

2. Вищий господарський суд України безпідставно не взяв до уваги, що за умовами договору про організацію взаєморозрахунків передбачалося не тільки надання державою коштів на погашення заборгованості, але також змінювалися строки виконання боржником грошових зобов'язань перед кредитором, які виникли на підставі іншого договору.

Так, за змістом підпунктів 2, 3 п. 10 договору про організацію взаєморозрахунків сторони зобов'язалися не вчиняти до проведення взаєморозрахунків дій з погашення заборгованості відповідно до договору; перерахувати кошти наступній стороні не пізніше наступного дня після надходження коштів на їх рахунок.

Договір набув чинності, а держава профінансувала погашення заборгованості. Договір не передбачав можливості існування між сторо-

нами інших грошових зобов'язань і підстав для інших грошових вимог.

Як установили суди, розрахунок за поставлений природний газ відбувся у порядку та строки, передбачені у договорі про організацію взаєморозрахунків.

Спори, що виникають із договорів найму (оренди), лізингу

1. Внесення постановою Кабінету Міністрів України змін до Методики розрахунку орендної плати (щодо розміру ставок орендної плати), згідно з якою відповідно до умов договору оренди здійснюється визначення розміру орендної плати за державне майно, є підставою для зміни розміру орендної плати та зміни умов зазначеного договору в цій частині (з урахуванням передбаченої умовами договору оренди можливості перегляду розміру орендної плати) (постанова Верховного Суду України від 18 березня 2015 р. у справі № 3-19гс15).

2. Статтею 9 Закону України від 10 квітня 1992 р. № 2269-ХІІ «Про оренду державного та комунального майна» і ст. 6 Закону України від 23 вересня 1997 р. № 540/97-ВР «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» (далі — Закон № 540/97-ВР) не передбачено необхідності узгодження у договорі оренди цільового призначення орендованого майна за кожним із видів господарської діяльності.

Спори, що виникають із договорів про надання послуг

Статтями 526 і 629 ЦК України передбачено, що договір є обов'язковим для виконання сторонами, а зобов'язання за ним має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог — відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться.

Спори, що виникають із договорів страхування

1. Згідно з ч. 1 ст. 990 ЦК України страховик здійснює страхову виплату відповідно до умов договору на підставі заяви страхувальника (його правонаступника) або іншої особи, визначеної договором, і страхового акта (аварійного сертифіката).

Згідно з частинами 4 і 18 ст. 9 Закону № 85/96-ВР розмір страхової суми та (або) розміри страхових виплат визначаються за домов-

Отже, відповідач дотримався строків виконання зобов'язання, тому підстав для застосування положень ч. 2 ст. 625 ЦК України не було (постанова Верховного Суду України від 25 березня 2015 р. у справі № 3-23гс15).

Згідно з п. 10 Методики розрахунку і порядку використання плати за оренду державного майна, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 1995 р. № 786, розмір річної орендної плати за оренду нерухомого майна бюджетними організаціями, які утримуються за рахунок державного бюджету, становить 1 грн на рік (постанови Верховного Суду України від 1 квітня 2015 р. у справі № 3-124гс15, від 29 квітня 2015 р. у справі № 3-55гс15 та від 27 травня 2015 р. у справі № 3-207гс15).

3. Підприємство зв'язку, яке відповідно до вимог чинного законодавства та своїх статутних документів здійснює підтримку засобів масової інформації шляхом поширення періодичних друкованих видань, має право на отримання в оренду комунального майна на тих самих умовах, що і бюджетні установи, зі сплатою оренди у розмірі 1 грн на рік, і таке право підприємства зв'язку прямо та без обмежень передбачено ч. 3 ст. 6 Закону № 540/97-ВР (постанова Верховного Суду України від 27 травня 2015 р. у справі № 3-107гс15).

Оскільки фактичний обсяг вантажопереробки є меншим від визначеного у договорі про надання послуг, то Вищий господарський суд України дійшов передчасного висновку про відсутність підстав для стягнення з товариства суми компенсації втрат позивача, передбаченої договором (постанова Верховного Суду України від 18 лютого 2015 р. у справі № 3-6гс15).

леністю між страховиком та страхувальником під час укладання договору страхування або внесення змін до договору страхування, або у випадках, передбачених чинним законодавством, а франшиза — це частина збитків, що не відшкодовується страховиком згідно з договором страхування.

Законом № 85/96-ВР і Законом України від 1 липня 2004 р. № 1961-IV «Про обов'язкове

страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» (далі — Закон № 1961-IV) не передбачено зобов'язання страховика за договором добровільного страхування визначати розмір страхового відшкодування тільки у розмірі, встановленому звітом про оцінку транспортного засобу, оскільки цей звіт є попереднім оціночним документом, що визначає можливу, але не остаточну суму витрат на відновлення транспортного засобу.

За таких обставин висновок суду касаційної інстанції, що, виплативши страхове відшкодування відповідно до умов договору добровільного страхування наземного транспорту, відповідач набув права зворотної вимоги до позивача у сумі страхового відшкодування — у межах фактичних затрат із вирахуванням франшизи, є обґрунтованим і законним (*постанова Верховного Суду України від 15 квітня 2015 р. у справі № 3-50гс15*).

2. Відповідно до підпункту 37.1.4 п. 37.1 ст. 37 Закону № 1961-IV підставою для відмови у здійсненні страхового відшкодування (регламентної

виплати) є неподання заяви про страхове відшкодування впродовж одного року, якщо шкода заподіяна майну потерпілого, і трьох років, якщо шкода заподіяна здоров'ю або життю потерпілого, з моменту скоєння дорожньо-транспортної пригоди.

Тобто зазначена норма визначає можливість відмови страховика виплатити страхове відшкодування страхувальнику в разі неподання заяви про страхове відшкодування впродовж встановлених строків і не містить підстав для відмови у задоволенні вимоги страховика, який виплатив страхове відшкодування згідно з договором майнового страхування, до особи, відповідальної за завдані збитки, про відшкодування виплачених страховиком фактичних сум у межах, передбачених договором обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності (*постанова Верховного Суду України від 15 квітня 2015 р. у справі № 3-49гс15*).

(Продовження матеріалу буде опубліковано в наступних номерах журналу)

Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судових рішень за I півріччя 2015 р. *

100.000.000 ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНІ ВИТРАТИ І ВИТРАТИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень п. 7 ст. 10 Закону України від 26 січня 1993 р. № 2939-ХІІ «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин; далі — Закон № 2939-ХІІ), Положення про Державну фінансову інспекцію України, затвердженого Указом Президента України від 23 квітня 2011 р. № 499/2011 (далі — Положення, Держфінінспекція відповідно) щодо повноважень органу державного фінансового контролю.

Згідно з Положенням Держфінінспекція є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України та який входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері державного фінансового контролю (п. 1 Положення).

Держфінінспекція відповідно до покладених на неї завдань вживає в установленому порядку заходів до усунення виявлених під час здійснення державного фінансового контролю порушень законодавства та притягнення до відповідальності винних осіб, а саме: вимагає від керівників та інших службових осіб підконтрольних установ усунення виявлених порушень законодавства; звертається до суду в інтересах держави, якщо підконтрольною установою не забезпечено виконання

* Продовження. Початок матеріалу опубліковано в журналі за 2016 р. № 1. — С. 15—28.